

Wioletta A. Piegzik
Uniwersytet Szczeciński
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6552-6236>
e-mail: wioletta.piegzik@usz.edu.pl

Mechanizmy intuicji językowej

Mechanisms of linguistic intuition

Abstrakt

Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie mechanizmów intuicji językowej w kontekście bieżącego przetwarzania danych językowych. Opis odnosi się do „umysłu w działaniu”, który zobligowany jest do podejmowania szybkich i adekwatnych decyzji językowych. W artykule wykorzystano nowy model pamięci roboczej (Baddeley 2012) oraz koncepcję umysłu poczwornie ograniczonego (Nosal 2008). Artykuł, ukazując mechanizmy działania intuicji językowej, przedstawia rolę, jaką pełnią one w czynnościach językowych, podczas których użytkownik działa sprawnie, tj. w oparciu o jasne i zrozumiałe modele/schematy językowe, budujące kompetencję językową oraz gdy doświadcza trudności wynikających z deficytów językowych. We wnioskach artykułu zaproponowano typologię intuicji językowej i przedstawiono wybrane dane z przeprowadzonego badania empirycznego nad intuicją osób uczących się języka francuskiego jako obcego.

Słowa kluczowe: intuicja językowa, pamięć robocza, kompetencja językowa, domysł językowy, kompensacja poznawcza, typologia intuicji językowej

Abstract

The main purpose of this article is to present mechanisms of linguistic intuition in the context of the current processing of language data. The description addresses the ‘mind in action,’ which is obliged to make quick and adequate language decisions. The article refers to A. Baddeley’s model of working memory (2012) and to the fourfold limited mind model proposed by C.S. Nosal (2008). Showing mechanisms of linguistic intuition, the article presents their role in linguistic activities when the user acts effectively, i.e. based on clear and comprehensible language models/schemas that build up his/her language competence and when he/she experience difficulties due to language deficits. The article proposes a typology of linguistic intuition and presents some data from the empirical study on intuition among learners of French as a foreign language.

Keywords: linguistic intuition, working memory, language competence, language inferring, cognitive compensation, linguistic intuition typology

1. Wprowadzenie

Współczesna psychologia poznawcza, w obrębie której od wielu lat prowadzone są systematyczne badania nad intuicją, korzysta z poglądu francuskiego filozofa Henri Bergsona, który twierdził, że intuicja jest ewolucyjnie wcześniejsza niż rozum i związane z nim operacje pojęciowe, działania językowe oraz analityczno-sekwencyjne. Czesław S. Nosal (2016: 9) pisze: „Zanim umysł powstał w rozwiniętej postaci, wcześniej istniała intuicja”. Na pierwotność intuicji jako mechanizmu, który dokonuje globalnej oceny bieżącej sytuacji, zwracają uwagę także inni czołowi badacze procesów kognitywnych i ewolucyjnych, a wśród nich Konrad Lorenz (1977) i Michael S. Gazzaniga (2011). Umysł ludzki, w niebezpiecznym i zmiennym środowisku, działa przede wszystkim na podstawie *instynktu intuicji*¹. Dokonywane oceny, które muszą być szybkie i globalne, wynikają z przetwarzania całościowego, skupiającego się na elementach istotnych przy ignorowaniu elementów pobocznych. Działanie takie jest warunkiem skutecznej adaptacji do zmieniającego się otoczenia. Jak można więc przypuszczać, ewolucyjnie stara intuicja stanowiła w przeszłości pierwotny mechanizm wspierający przetrwanie, a później również rozwój. Jednakże wraz z wyłonieniem się języka, a z nim myślenia pojęciowego i operacji wyższego rzędu, zachodzących w nowszych ewolucyjnie strukturach neocortex, miały miejsce istotne zmiany pierwotnej organizacji mózgu/umysłu. Pojawiły się, jak wskazuje Nosal, hierarchiczne i sieciowe reprezentacje poznawcze oraz wyłoniła się scentralizowana świadomość (2016: 10). Oznacza to, że do intuicji działającej w obszarze nieświadomości dołączyły działania świadome. Niedyskursywne poznanie i odczuwane różnorodne stany wewnętrzne, w tym głównie przecucia, doznania, preferencje czy oceny, zostały uzupełnione poznaniem dyskursywnym i elementami logiki zawartej w języku.

Pomimo upływu czasu i zmian, które zaszły w strukturach mózgu/umysłu, nadal „większa część codziennego myślenia, odczuwania i działania odbywa się bez udziału świadomości” (Myers 2004: 33). Główną rolę w budowaniu opinii i podejmowaniu decyzji odgrywa intuicja. Ta trudna do zaakceptowania teza, którą formułuje *explicite* David G. Myers, znajduje dobitnie swoje potwierdzenie podczas nabywania języka oraz komunikacji

¹ Termin „instynkt intuicji”, używany w psychologii poznawczej m.in. przez C.S. Nosal (2016: 9), pochodzi od H. Bergsona. Francuski filozof, wyjaśniając mechanizm pędu życia wszystkich żywych organizmów, wskazał na znaczenie owego instynktu, który posiada własną logikę i może być synonimicznie nazywany inteligencją. Instynkt, w koncepcji Bergsona, jest ‘ścieśnioną formą’ intuicji, ograniczoną do pewnych tylko obszarów życia, które świadomość zaledwie dostrzega (por. Bergson 1907: 111).

werbalnej. We wspomnianych procesach intuicja stanowi wciąż podstawową i pierwotną funkcję odpowiedzialną za dostosowanie się do nowego środowiska językowego, a w nim do różnorodnych kontekstów językowych. Chodzi tu głównie o uczenie się implicytne języka, które, najogólniej mówiąc, polega na mimowolnym i niekontrolowanym rejestrowaniu pojawiających się w otoczeniu wzorców (regularności) i kodowaniu ich w strukturach pamięci niejawnej (Reber 1989; Nosal 2008), a także w uaktywnianiu się intuicji podczas produkcji językowej, tj. podczas wyboru struktur i leksyki (Bajrić 2015) oraz domysłu nieznanych jednostek leksykalnych (Piegzik 2021).

Zagadnienie intuicji językowej, mimo że fundamentalne dla ludzkiego myślenia, komunikowania i działania, wciąż nie jest często podejmowane przez językoznawców i badaczy języka. Jest prawdopodobne, że nieobecność intuicji w opracowaniach językoznawczych wiąże się z brakiem odpowiedniej metodologii badań, a zatem dotyczy trudności w opracowaniu empirycznych wskaźników, pozwalających uchwycić działania intuicji językowej w formie jawnego zachowania (ang. *overt behavior*), które można byłoby analizować przy użyciu statystyk opisowych i indukcyjnych. Być może także, językoznawstwo zadowolilo się obowiązującym w słownikach (Polański 2003; Dubois 1982) rozumieniem intuicji zredukowanej do zdolności mentalnej pozwalającej na ocenę poprawności i sensowności zbudowanych zdań, które wywodzi się z językoznawczej myśli Noama Chomskiego i sięga lat 60. ubiegłego stulecia².

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia mechanizmów intuicji językowej w kontekście bieżącego przetwarzania danych językowych, a wraz z nim poszerzenie perspektywy badawczej omawianej kategorii. Opis dotyczyć będzie „umysłu w działaniu”, który, znajdując się w sytuacji docierających do niego danych językowych (np. rozmowa), zobligowany jest do podejmowania szybkich i adekwatnych decyzji językowych. Chodzi więc z jednej strony o opis ograniczający się do konkretnego działania, z drugiej jednak strony, mowa o intuicji aktywizującej się poprzez pamięć roboczą, pozostającą w interakcji z „całym umysłem”³. Podjęta próba opisu

² Pomimo wspomnianego redukcjonizmu w postrzeganiu intuicji poprzez pryzmat jej funkcji oceniającej, zaznaczyć należy, że Noam Chomsky jako pierwszy badacz języka wskazał *explicite* na rolę intuicji językowej w nabywaniu języka, łącząc ją z kompetencją językową, tj. zinterioryzowaną wiedzą językową użytkownika. Oceniająca funkcja intuicji językowej wraz z narzędziem służącym do jej empirycznego pomiaru (Test oceny poprawności gramatycznej w limitowanym czasie, ang. *Timed grammaticality judgment test*) opisana została w pracy W.A. Piegzik, w której mowa o intuicji jako zdolności mentalnej towarzyszącej uczącym się języka francuskiego na wczesnym etapie zaawansowania, tj. poziomie A2. Zob. Piegzik 2020.

³ Terminy „cały umysł” i „mały umysł” zapożyczamy od C.S. Nosal. Zob. Nosal 2010.

mechanizmu intuicji językowej sprowadza się zatem do ujawnienia, jaką rolę pełni intuicja podczas podejmowanych działań językowych, w których użytkownik działa sprawnie, tj. w oparciu o swoją zinterioryzowaną wiedzę językową (kompetencję językową) oraz podczas działań językowych, w których doświadcza trudności wynikających z niedoborów językowych utożsamianych z niewiedzą lub lukami w kompetencji. Z proponowanego opisu wynika logicznie typologia intuicji językowej, a wraz z nią usystematyzowanie wiedzy o tej kategorii. Analiza wsparta jest na danych pochodzących z przeprowadzonego badania empirycznego poświęconego intuicji osób uczących się języka francuskiego jako obcego, reprezentujących według skali *Europejskiego systemu opisu kształcenia językowego* (2003) poziom B1, a więc taki, który z jednej strony pozwala na sprawne budowanie komunikatów językowych na tematy obejmujące życie codzienne, ale z drugiej, wciąż wymaga rzetelnego kształcenia językowego. Zanim jednak przedstawimy mechanizmy intuicji językowej, proponujemy krótkie przedstawienie definicji omawianej kategorii w trzech dziedzinach wiedzy: psychologii, językoznawstwie oraz dydaktyce językowej. Ten pobieżny, z racji na wąskie ramy artykułu, przegląd ma za zadanie ukazać różnorodność spojrzeń na intuicję oraz wyłonić te cechy i funkcje intuicji, które są kluczowe w opisie jej mechanizmów.

2. Pojęcie intuicji w różnych dziedzinach nauki

Najstarsze, a jednocześnie najbardziej globalne ujęcie intuicji w psychologii, pochodzi od C.G. Junga (1921/2015). Dla szwajcarskiego badacza intuicja jest przede wszystkim nieświadomą percepcją, która towarzyszy funkcjom wartościującym, tj. myśleniu i uczuciom. Podczas użycia języka intuicja ujawnia się np. podczas nieświadomej segmentacji ciągu dźwięków na elementy mniejsze i przypisanie wyodrębnionym elementom określonych znaczeń lub podczas nieświadomego uchwytowania wyrazistych struktur morfo-syntaktycznych stanowiących ramy dla realizacji intencji przy użyciu właściwej leksyki. Chodzi więc o percepcję, która ma charakter intelektualny, tj. nie tylko „widzi”, ale widzi i rozumie, obejmując istotę postrzeganego przedmiotu. Dla Junga intuicja jest procesem twórczym, aktywnym, ale także zdolnością do globalnego i natychmiastowego ujęcia danej treści (Jung 1921/2015: 490–491). Jej wyższość nad myśleniem świadomym i racjonalnym polega na uzyskiwaniu tych samych lub podobnych wyników przy minimalnym wysiłku intelektualnym w bardzo krótkim czasie.

Rozumienie intuicji zaproponowane przez Junga obecne jest w myśli współczesnych psychologów. Gerd Gigerenzer (2007: 34–35) definiuje intuicję

jako nieświadomą inteligencję, która przyjmuje formę przeczucia lub sądu. Pojawia się w świadomości nagle, wypływa z nieświadomionych przyczyn oraz jest na tyle wyraźna i nagła, że skłania do działania. Daniel Kahneman (2012) mówi o myśleniu szybkim i automatycznym, przebiegającym bez poczucia świadomej kontroli i generującym natychmiastowe oceny, sądy i decyzje. Czesław S. Nosal natomiast (2008) akcentuje komplementarność intuicji w stosunku do świadomego myślenia. Ukazuje, że intuicję cechuje globalność i szybkość działania, a także że intuicja nierzadko dopełnia świadome operacje mentalne. Psychologowie, wskazując znaczenie intuicji dla myślenia i działania, podkreślają jej omylność, liczne uproszczenia, którym ulega, oraz konieczność uzupełniania intuicyjnych sądów, wniosków i ocen wynikami myślenia świadomego.

W językoznawstwie dominują dwie koncepcje intuicji, które pomimo pozornych różnic nie wykluczają się. W pierwszej postrzega się intuicję jako zinterioryzowaną wiedzę językową budującą kompetencję użytkownika. Pozwala ona na sprawne działania językowe (performancje), w tym głównie na wydawanie szybkich i nieświadomych ocen dotyczących poprawności gramatycznej i sensowności zdań (Chomsky 1965/1982). W *Language and mind* Chomsky (2006: 112), łącząc tę wiedzę z uniwersaliami językowymi, ale także z danymi odnoszącymi się do konkretnego języka, definiuje intuicję w taki oto sposób: „ukryta, nieświadoma wiedza użytkownika o gramatyce uniwersalnej, która pozwala mu na wyznaczenie regularnych struktur w oparciu o dostarczone przykłady i uwagi”⁴. Intuicja lub raczej intuicje rodzimych użytkowników stanowią również w teorii (i metodologii) Chomsky’ego najważniejsze dane językowe pozwalające wyjaśniać funkcjonowanie ludzkiego mózgu (Lyons 1998). Druga koncepcja, wywodząca się z językoznawstwa francuskiego, odnosi intuicję do prastruktur mentalnych, w których tkwi początek języka. Ukazuje ona intuicję jako zdolność mentalną i naturalne wyposażenie umysłu, w którym mieszczą się struktury determinujące język i jego użycie. Chodzi tu o pierwotne formy związane z przedjęzykowością (fr. *prélinguistique*), których rola polega na przygotowaniu umysłu do przyswojenia języka i poznania dokonującego się poprzez język, w których dopatrzeć można się, na zasadzie ciągłości francuskiej myśli naukowej i filozoficznej, wspomnianej koncepcji intuicji H. Bergsona,

⁴ W oryginale angielskojęzycznym: „linguistic intuition – his latent, unconscious knowledge of universal grammar – to determine the regular structures from the presented examples and remarks” (przekład W.P.): <<https://www.ugr.es/~fmanjon/Language%20and%20Mind.pdf>>, dostęp: 10.11.2020.

do której odnosi się G. Guillaume (Guillaume 1973)⁵. Prefiks *pre-*, wskazujący na uprzedniość i źródłowy charakter, nawiązuje (także poprzez etymologię) do intuicji jako przeczucia (fr. *prescience*), w tym wypadku przeczucia słowa i znaczenia, zdania i sensu⁶. Mowa więc o intuicji mieszczącej w sobie początek języka i poznania dyskursywnego, którą można dostrzec w zdolności użytkownika do konstruowania znaku językowego, gdzie *signifiant* i *signifié* są naturalnie zrosnięte i nierozzerwalne (Benveniste 1966/1991)⁷, oraz w zdolności do łączenia znaków w zdania za pomocą niewidzialnych i intuicyjnie wyczuwalnych połączeń (fr. *connexions*), leżących u podstaw składni strukturalnej (Tesnière 1959/1982). Dla G. Guillaume'a – jednego z prekursorów językoznawstwa kognitywnego⁸ – rola intuicji „[...] nie polega na zwiększaniu naszej wiedzy, ale na zwiększaniu naszej bystrości, bez której nabywanie wiedzy byłoby niemożliwe” (1973: 44)⁹. Tkwi ona, zdaniem tego badacza, jako „nieodparte *credo*” w tych samych strukturach co myśl i język, w odróżnieniu od obserwowanego z zewnątrz dyskursu. Jest więc „cicha” jak język, nieświadoma i niematerialna, ale również wrodzona, tj. immanentna wobec umysłu. Partycypując w łączeniu obrazu akustycznego z obrazem psychicznym oraz w łączeniu słów w poprawne i logiczne ciągi ujawnia się jej konstruktywność, szybkość i logika.

Największa liczba i różnorodność definicji intuicji pojawia się w dydaktyce języków obcych. We wspomnianej dziedzinie intuicja jest postrzegana jako zdolność mentalna partycypująca w konstruowaniu językowej

⁵ Praca, do której odnosimy się w artykule, wydana została w 1973 r., zawiera jednak wykłady G. Guillaume'a z lat 1938–1960, które zebrane zostały przez kanadyjskiego językoznawcę Rocha Valin – jednego z uczniów i spadkobierców spuścizny naukowej Guillaume'a. Dotyczy zatem okresu znacznie wcześniejszego niż oficjalny nurt językoznawstwa kognitywnego.

⁶ Francuskie słowo „*prescience*” tłumaczyć także można jako „przed-naukowość”, przez którą rozumie się ogół myśli, przeczuć towarzyszących badaczowi zanim sformułuje on właściwe tezy naukowe.

⁷ W artykule odnosimy się do polskojęzycznej wersji tekstu E. Benveniste'a w przekładzie I. Judyckiej. Jej wersja oryginalna pt. *Nature du signe linguistique* została opublikowana w pracy *Problème de linguistique générale*. Paris 1966, s. 49–55.

⁸ Pomimo tego, że językoznawstwo kognitywne kojarzone jest przede wszystkim z badaczami anglojęzycznymi takimi jak np. R. Langaker, G. Lakoff, M. Johnson, R. Jackendoff, przywołać należy fakt, że francuskojęzyczni badacze, na których powołujemy się w artykule (G. Guillaume, E. Benveniste, L. Tesnière) podejmowali zagadnienia języka tkwiącego w strukturach umysłu i relacji język–myśl dużo wcześniej. Dziwnym zrzędzeniem losu to jednak myśliciele kręgu amerykańskiego uznani zostali za pionierów językoznawstwa kognitywnego. O G. Guillaume jako kognitywiście, który wyprzedził formalne powstanie językoznawstwa kognitywnego, a którego idee są kognitywne *par excellence*, pisze K. Kwapisz-Osadnik. Zob. Kwapisz-Osadnik 2018.

⁹ „[...] dont l'objectif n'est pas d'augmenter notre savoir, mais d'augmenter notre lucidité, la lucidité sans laquelle l'acquisition du savoir serait impossible” (przekład W.P.).

wiedzy implicytnej (ang. *know how*), która zapewnia szybkość budowania i rozumienia komunikatów, także płynność, pewność, ale i brak możliwości eksplicytnych wyjaśnień (ang. *know what*). Mowa o wiedzy, którą definiuje się jako intuicyjną i wskazuje na jej zdolność do natychmiastowych ocen w zakresie poprawności i sensowności (Ellis 2009, 2018). Intuicja stanowi również element wrażliwości językowej, czyli cechę umysłu, ale i postawę aktywnego czuwania nad jakością wypowiedzi (poprawnością formalną, wyłonieniem przydatnych na przyszłość nabytków językowych, selekcją form „wartych” namysłu) (Wilczyńska 2002). Tak rozumiana wrażliwość językowa, a z nią intuicja, jest przede wszystkim stopniowalna, a w związku z tym różna u poszczególnych użytkowników. Intuicję językową utożsamia się ponadto z domysłem językowym, tj. wnioskowaniem znaczenia nieznanych słów lub dłuższych całości językowych w oparciu o znaną resztę wypowiedzi lub kontekst. Mowa w tym wypadku o kompensowaniu niedoborów językowych podczas rozumienia dyskursu i myśleniu indukcyjnym przebiegającym pod presją czasu. Intuicja to również cecha osobowości uczącego się, która wspiera jakość uzyskiwanych wyników. Stanowi ona element kompetencji kognitywnej, ale także zdolności metakognitywnej warunkujących regulowanie przebiegu uczenia się języka i komunikowania (Rubin 1989; Oxford 1990). W końcu także mówi się o intuicji językowej jako wyczuciu języka (ang. *language feel*) (Lewandowska-Tomaszczyk 2010), które jest najwyższym wtajemniczeniem znajomości języka i które rodzimi użytkownicy mają niejako z natury, tj. z faktu, że nabyli swój pierwszy język w warunkach naturalnych kontaktów z otoczeniem przy jednoczesnym nieświadomym nabyciu kompetencji pragmatycznej i kulturowej. W ujęciu dydaktyki językowej cechy przypisane intuicji to przede wszystkim: szybkość, nieświadomość, racjonalność i subiektywność.

We wszystkich trzech dziedzinach wiedzy wspólne dla intuicji jest działanie przebiegające w nieświadomości lub przynajmniej na obrzeżach świadomości i nieświadomości, ciągłość tego działania (nieświadome, lecz aktywne czuwanie towarzyszące innym procesom poznawczym) oraz działanie pod presją czasu (nieświadome i globalne ujmowanie treści). Intuicja obecna jest zatem stale, lecz odczuwalne doświadczenie jej działania, tj. doświadczenie, które ujawnia się w świadomości użytkownika, zdającego sobie nagle sprawę z jej decyzji, ma miejsce w określonych i konkretnych sytuacjach.

Poniżej przedstawiamy mechanizmy działania intuicji językowej podczas bieżącego przetwarzania danych językowych, kiedy użytkownik zobligowany jest/sam się obliuguje do interakcji świadczących o zrozumieniu, tj. nadaniu znaczenia kierowanych doń komunikatów językowych.

3. Intuicja językowa a przetwarzanie bieżące i związek z pamięcią

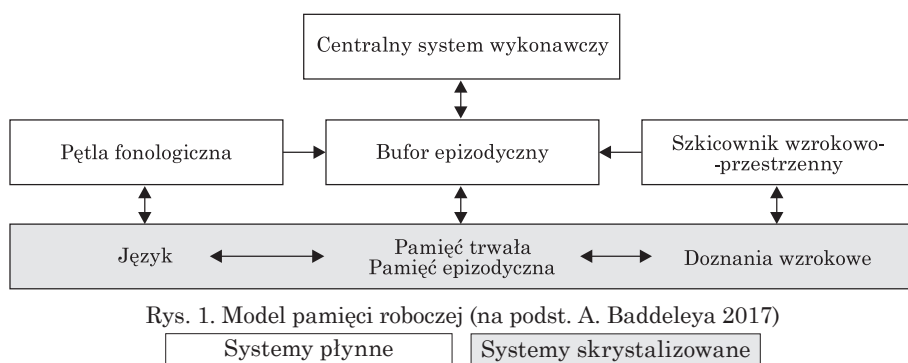
Intuicja językowa, ujawniająca się w sytuacjach wymagających podjęcia szybkich decyzji, takich jak np. szybkie wnioskowanie sensu nieznanego słowa lub wyrażenia w toczącej się w rzeczywistym czasie rozmowie czy też ocena poprawności gramatycznej lub sensowności zdania, zostaje doświadczona przez użytkownika w postaci pojawiających się nagle decyzji, które, jak wskazywał Jung (1921/2015: 490–491), nie są wywiedzione, ale po prostu dane i skokowo, nagle ujawniające się w świadomości. Aktywność i skuteczność intuicji uzależnione są jednak w znacznej mierze od trafnego i niezawodnego przetwarzania bieżącego, za które odpowiedzialna jest przede wszystkim pamięć robocza. Implikuje to fakt, że intuicja pozostaje w pierwszej kolejności w interakcji z systemem tej formy pamięci, a za jego pośrednictwem – z całym systemem mózgu/umysłu. Jej działanie nie jest zatem wyizolowane, lecz wręcz przeciwnie – stanowi część działania aktywnego umysłu, w którym zaznacza się współpraca poszczególnych systemów.

We współczesnych teoriach psychologii poznawczej (Baddeley 2007, 2012; Nosal 2010), uznaje się, że pamięć robocza nie tylko przetwarza bieżące informacje, ale stanowi również fundamentalny mechanizm posiadający istotny wpływ na całokształt funkcjonowania poznawczego człowieka, w tym m.in. na poziom inteligencji ogólnej. Dotyczy to przede wszystkim budowania sprawnych wypowiedzi językowych, rozumienia dyskursu, czytania, pisanie, fonetyki, uczenia się nowego słownictwa i gramatyki (Biedroń 2016).

Ogólny model pamięci roboczej przedstawił Alan Baddeley (2007, 2012)¹⁰. Składają na niego cztery komponenty: pętla fonologiczna (ang. *phonological loop*) związana z przechowywaniem biernym (retencja) lub przechowywaniem aktywnym polegającym na bezgłośnym powtórzeniu informacji językowych (fonemy, słowa); szkicownik wzrokowo-przestrzenny (ang. *visio-spatial scetchpad*), którego funkcją jest utrzymywanie dowolnej informacji w postaci wizualno-przestrzennej (kolor, kształt, lokalizacja w przestrzeni); bufor epizodyczny (ang. *episodic buffer*) integrujący informacje z różnych źródeł w spójne epizody (złożone informacje reprezentowane w postaci różnych, wielowymiarowych kodów, np. językowego i wzrokowego), oraz czuwający nad całością centralny system wykonawczy (ang. *central executive*).

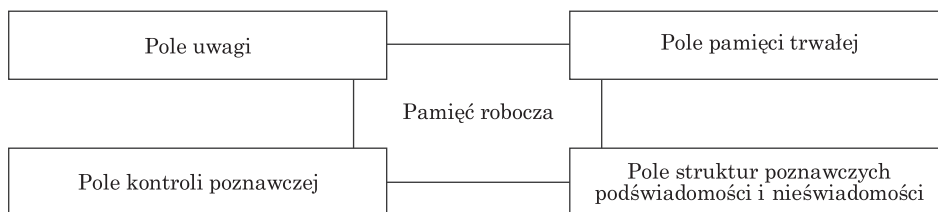
¹⁰ Pierwszy model pamięci roboczej pochodzi z lat 70. ubiegłego stulecia. Skonstruowany został przez A. D. Baddeleya i G.J. Hitcha. Późniejszy model, na który składają się cztery komponenty oraz wskazane moduły płynne i skryształizowane, jest autorstwa A. Baddeleya. Do modelu tego odwołujemy się w niniejszej pracy. A. Baddeley wciąż pracuje nad jego uzupełnieniem i poddaje go licznym badaniom empirycznym.

Rola centralnego systemu polega głównie na rozdzielaniu zasobów uwagi do poszczególnych komponentów oraz decydowaniu (w sytuacji nadmiernego przeciążenia) o przechowywaniu informacji lub jej przetwarzaniu. Jest więc to system koordynujący i nadzorujący proces przetwarzania (ang. *supervision*). W toku przetwarzania bieżących informacji mechanizm pamięci roboczej pozostaje w interakcji z zasobami pamięci epizodycznej i trwałej, poszukując w nich potrzebnych informacji. Interakcja zachodzi na podstawie procesów skaningu w sieciach semantycznych. W modelu Baddeleya każdy komponent cechuje się ograniczoną pojemnością. W najnowszej natomiast teorii struktury pamięci roboczej Baddeley zwraca uwagę na jej związek z podstawowymi komponentami inteligencji ogólnej (ang. *general factor*), tj. inteligencją płynną i skryształizowaną (ang. *fluid and crystallized intelligence*). Badacz charakteryzuje cztery pierwsze komponenty jako elementy systemu płynnego, tj. zdeterminowane genetycznie, pozostałe komponenty określa jako skryształizowane, czyli kształtowane w rezultacie doświadczenia. Na Rys. 1 przedstawiono najnowszą postać zmodyfikowanego modelu Baddeleya.

Rys. 1. Model pamięci roboczej (na podst. A. Baddeleya 2017)

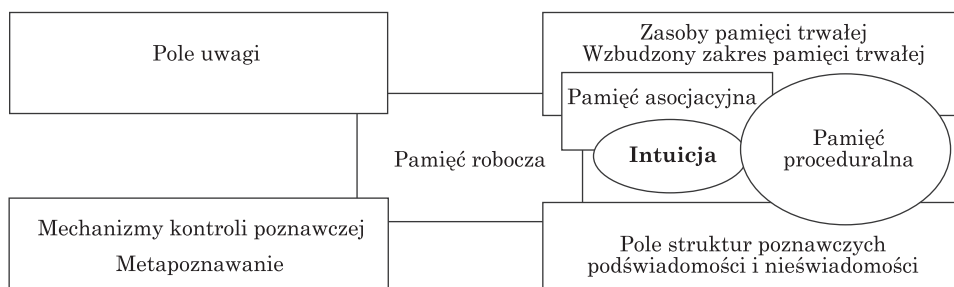
Pamięć roboczą rozpatrywać można jako „mały umysł”, który poprzez swoje cztery ograniczenia, tj. (1) ograniczenie od pola uwagi, (2) ograniczenie od zasobów pamięci trwałej, (3) ograniczenie od struktur podświadomych i nieświadomych, (4) ograniczenie od programów regulujących kontrolę, refleksję i metapoznanie, pozostaje w stałym kontakcie z „całym umysłem” (Nosal 2010). Cztery wyróżnione „drogi”, które *de facto* są złożonymi sieciami, stanowią cztery połączenia z „całym umysłem”. Jest więc pamięć robocza aktywną częścią całego systemu pamięci i umysłu, która poprzez swoje cztery ograniczenia pozwala jednocześnie chronić bieżące przetwarzanie, tj. nie dopuszczać do nadmiaru informacji, mogących mieć negatywny wpływ na adekwatne reagowanie w bieżącej sytuacji. Graficzną reprezentację umysłu poczwórnie ograniczonego, którego centrum stanowi pamięć robocza, przedstawia Rys. 2.

Rys. 2. Funkcjonalny model struktury umysłu z perspektywy ograniczeń poznawczych (forma graficzna opracowana na podstawie koncepcji C.S. Nosal, Nosal 2010)

Jeśli zatem użytkownik języka znajduje się w sytuacji, w której użyto nieznanego mu słowa, a chce on pokonać deficyty językowe i kontynuować swój udział w rozmowie, zobligowany jest do (1) rozpoznania audytywnego i przechowania wszystkich słów stanowiących otoczenie nieznanego słowa (ewentualnie bezgłośniego ich powtórzenia), (2) przechowania informacji wizualno-przestrzennych towarzyszących zdarzeniu werbalnemu (np. gesty), (3) połączenia informacji werbalnych i wzrokowych, mogących mieć wpływ na wygenerowanie znaczenia nieznanego słowa, (4) przeszukania wzbudzonego obszaru pamięci trwałej i odnalezienia związku pomiędzy znanymi słowami w celu skonstruowania znaczenia słowa nieznanego. Jest prawdopodobne, że „między zasobami pamięci roboczej a pamięci trwałej pośredniczy odrębna forma pamięci, określana mianem asocjacyjnej. W pamięci tej zachodzi proces przetwarzania informacji semantycznej, polegający na tworzeniu i przekształcaniu systemu kategorii” (Nosal 2010: 14). Jeśli zatem, poszukując właściwego znaczenia dla nieznannej jednostki leksykalnej w zasobach pamięci trwałej, pamięć asocjacyjna aktywuje różne, często rozproszone i rozległe obszary sieci semantycznych, to funkcją, która „widzi” i integruje owe połączenia-rozwiązania jest właśnie intuicja. Dzięki temu mechanizmowi intuicji – jako nieświadomej percepcji – w interakcji z kontrolą poznawczą zachodzi proces podejmowania decyzji i pojawia się „podpowiedź” w postaci rozwiązania. Intuicja jawi się więc jako funkcja regulująca zachowania językowe, która pozwala użytkownikowi kontynuować podjęte działania językowe pomimo bieżących deficytów. Jej działanie jest szybkie, ciche, natomiast jej skuteczność i konstruktywność uzależnione są m.in. od wiedzy zmagazynowanej w pamięci trwałej (zasobów językowych) oraz skoordynowanej pracy wszystkich modułów pamięci roboczej. Na proponowany model składają się więc elementy wynikające z doświadczenia językowego użytkownika (a więc nabyte i poddające się w miarę łatwemu modelowaniu) oraz elementy zdeterminowane czynnikami

biologicznymi (zatem „sztywne” i stawiające aporie)¹¹. Mechanizmy intuicji działają pomiędzy nimi. Schemat 3 obrazuje działanie intuicji w bieżącym przetwarzaniu informacji.

Rys. 3. Funkcjonalny model struktury umysłu z perspektywy ograniczeń poznawczych (na podstawie C.S. Nosal i autorskiej koncepcji mechanizmów intuicji)

Pamięć robocza integruje stare i nowe mechanizmy mózgu. „Młody” filogenetycznie umysł, posługujący się językiem i systemem nabytych pojęć, posiada nadal w swojej strukturze ewolucyjnie „starą” bazę. Mechanizmy intuicji nie znikły, lecz wraz z rozwojem mózgu/umysłu wyspecjalizowały się w nowej roli, która polega na „inteligentnym” trwaniu w komunikacji i adoptowaniu się ze swoim niepełnym repertuarem środków językowych do różnorodnych sytuacji komunikacyjnych, także na podejmowaniu szybkich decyzji. Zwrócenie uwagi na rolę intuicyjnych mechanizmów przetwarzania informacji językowych pozwala dostrzec, że intuicja dopełnia wiedzę językową i działa na zasadzie przetwarzania, określanego w psychologii poznawczej jako „dół–góra”, gdzie dół oznacza obszar nieświadomości, natomiast góra obszar świadomych treści (Nosal 2008: 443). Jej działanie wiąże się z faktem nagłego ujawnienia się w polu świadomości konkretnego rozwiązania, gotowej hipotezy, domysłu językowego. W związku z tym, sądzimy, że intuicja językowa jest swoistym, inteligentnym odruchem językowym, za pomocą którego umysł może kompensować bieżące niedobory. Pojęcie „odruch językowy” nawiązuje do mimowolności i tym samym powszechności rozumianej jako cecha, którą posiada każdy mózg; także do czasu reakcji, który jest bardzo krótki. Przymiotnik „inteligentny” natomiast wskazuje na racjomorficzność

¹¹ Obecność zdolności zdeterminowanych czynnikami biologicznymi i genetycznymi (wrodzonymi) oraz zdolności nabytych na drodze doświadczenia i uczenia się, partycypujących podczas przetwarzania danych/wykonywania różnych zadań, nawiązuje do znanej w psychologii koncepcji inteligencji Raymonda Cattella, a wcześniej Charlesa Spearmana. Ciekawy problem proporcji i relacji elementów stałych oraz zmiennych, a więc systemów lub czynników płynnych i skryształizowanych, wymaga odrębnego opracowania.

tego procesu zachodzącego w podświadomości, która wyraża się jednoczesną zdolnością do globalnego i momentalnego ujęcia danej treści.

Jak wynika z przeprowadzonego badania własnego (Piegzik 2021)¹² poświęconego intuicji językowej w grupie 102 studentów kierunku filologicznego uczących się co najmniej dwóch języków obcych, którym podano 70 zdań (60 zdań do oceny poprawności gramatycznej i 10 zadań polegających na wygenerowaniu znaczenia nieznannej jednostki leksykalnej w czasie ograniczonym od 3 do 5 sekund), intuicja ujawniała się w 97% przypadków. Nie oznacza to, że za każdym razem „podpowieź” intuicji była poprawna, lecz że intuicja była obecna, na tyle wyraźna i nagła, że skłaniała do udzielania odpowiedzi, pomimo istniejącej możliwości zaznaczania braku pojawiania się w świadomości szybkiego wniosku/szybkiej decyzji. Z badania nad zachowaniami intuicyjnymi osób uczących się języka obcego na poziomie B1 wynika także, że poziom poprawnych zachowań intuicyjnych względem zachowań świadomych (czyli zachowań wymagających uzasadnienia szybkiej decyzji poprzez wskazanie reguły stanowiącej podstawę decyzji) jest istotnie wyższy. Istotny statystycznie wynik otrzymano na poziomie zachowań odnoszących się do podsystemu morfologicznego i składniowego. Należy jednak zaznaczyć, że w zakresie działań produktywnych, polegających na szybkim wygenerowaniu domysłu znaczenia nieznannej jednostki leksykalnej (pojedyncze słowo lub wyrażenie) na podstawie kontekstu, uzyskano wynik niższy niż w przypadku zachowań, podczas których czas nie był limitowany. Wnioskować można, że w zakresie działań receptywnych (ocena poprawności gramatycznej zdań) intuicja studentów uczących się języka obcego uzyskuje lepsze wyniki niż w przypadku działań produktywnych (wygenerowanie znaczenia). Należy jednak zaznaczyć, że uzyskane wyniki dotyczą młodych dorosłych, którzy jak wynika z badań psychologicznych (Hawras-Napierała i Trempała 2002), cechują się szczególną podatnością na szybkie reagowanie na różne dane percepcyjne. Uogólnienie wniosków wymaga zatem podobnych badań nad intuicją w różnych grupach wiekowych, w tym w grupie seniorów.

Inna sytuacja, w której intuicja językowa partycypuje podczas bieżącego przetwarzania informacji i dostarcza użytkownikowi swoich decyzji, łączy się z jej współpracą z funkcją świadomości. Sytuacja ta nie dotyczy zatem presji czasu i w związku z czym implikuje nie tylko możliwość sięgania do zasobów pamięci trwałej poprzez pamięć asocjacyjną, ale również stwarza

¹² Mowa tu o badaniu empirycznym poświęconym intuicji językowej i zachowaniom stymulowanym przez intuicję, przeprowadzonym w sześciu uniwersytetach Polski, w którym uczestniczyli studenci filologii romańskiej reprezentujący poziom zaawansowania w języku francuskim oceniony na B1. Zob. Piegzik 2021.

możliwość „przyglądania się”, analizowania wygenerowanych połączeń-połączeń, leżących u podstaw decyzji językowej dotyczącej odnalezienia znaczenia nieznanego słowa lub wyrażenia. Opisywana sytuacja odnosi się do działania intuicji, które określamy jako komplementarne wobec świadomej inteligencji i charakterystycznych dla niej sekwencyjnych operacji. Intuicja w tym wypadku „puka” od dołu do świadomości i przynosi jej swoje przeżycia. Jest ona równie cicha i konstruktywna jak w działaniu pod presją czasu i „z wyłączoną” funkcją świadomego działania, z tą tylko różnicą, że podmiot nie odczuwa jej natychmiastowej aktywności, ponieważ koncentruje się świadomie na określonych elementach.

W końcu sytuacja, w której intuicja językowa towarzyszy bieżącemu przetwarzaniu informacji i gdzie jej rola polega „jedynie” i w zasadzie na dyskretnym, lecz aktywnym czuwaniu nad przetwarzaniem centralnym zachodzącym w pamięci roboczej. Intuicja w tym przypadku nie ujawnia się dopóty, dopóki użytkownik działa sprawnie, pewnie i w oparciu o jasne i zrozumiałe dla siebie modele/schematy językowe. Jest ona zatem funkcją czuwającą i ukrytą w tym sensie, że podmiot nie odczuwa jej stałej obecności (podobnie jak np. nie dostrzega się widzenia peryferycznego), korzystając nieświadomie i sprawnie ze swojej zinterioryzowanej wiedzy (kompetencji) generującej sprawne wykonanie (performancję).

Opisane powyżej trzy sytuacje, w których zaznacza się rola mechanizmów intuicji językowej, wskazują na jej trzy funkcje, a tym samym trzy rodzaje intuicji. W opisanej powyżej kolejności są to:

- 1) intuicja jako mechanizm kompensacyjny pozwalający na zachowanie dynamiki i operacyjności podjętych działań językowych, który określamy jako intuicję w działaniu (ang. *intuition in action*, fr. *intuition en action*);
- 2) intuicja jako mechanizm komplementarny względem świadomego przetwarzania, który określamy jako intuicję we współdziałaniu (ang. *intuition in interaction*, fr. *intuition en interaction*);
- 3) intuicja jako mechanizm aktywnego czuwania sytuujący się na peryferiach uwagi i świadomości prymarnej, który definiujemy jako intuicję czuwającą (ang. *vigilant intuition*, fr. *intuition vigilante*).

4. Wnioski

W ogólnym spojrzeniu na działanie mechanizmów intuicji stwierdzić można, że nie istnieje duży rozdział pomiędzy intuicją jako pierwotną formą warunkującą przetrwanie a nową formą intuicji związaną z nowymi filogenetycznie formami języka. Obie działają bowiem globalnie i szybko,

zapewniając adaptację do nowych i nieznanych okoliczności oraz wspierając przebieg toczących się w rzeczywistym czasie czynności językowych. W szczegółowym natomiast spojrzeniu ujawniają się różnice polegające na specjalizowaniu się intuicji w różnych obszarach operacji poznawczych, jakie stanowi posługiwanie się językiem i związanym z nim systemem pamięci oraz myślenia pojęciowego. Intuicja językowa jako funkcja mentalna czuwająca nad poprawnością i sprawnością działań językowych oraz jako funkcja rekompensująca niedobory językowe ujawnia się nie tylko u rodzimego użytkownika języka, ale również u użytkownika języka drugiego i kolejnych. Oznacza to, że jest powszechna i rozwija się wraz z wiedzą językową oraz doświadczeniem językowym użytkownika, choć na jej skuteczność wpływ mają najprawdopodobniej również pojemność pętli artykulacyjnej i skuteczność centralnego systemu wykonawczego oraz sprawnie funkcjonujący mechanizm pamięci asocjacyjnej pośredniczący pomiędzy modułami płynnymi (uwarunkowanymi biologicznie) a skryzalizowanymi (nabytymi). Immanentny charakter intuicji językowej potwierdzają przytoczone wyniki badania empirycznego w grupie uczących się języka obcego, których poziom zaawansowania określony jako B1 wskazuje na niepełną kompetencję językową oraz stosunkowo nieduże doświadczenie z językiem docelowym przy jednoczesnym stałym ujawnianiu się aktywności intuicji. Wydaje się zatem, że niedocenienie roli intuicji językowej i brak systematycznych badań nad intuicją są poważnym zaniedbaniem. Z przeprowadzonych analiz wynika, że mechanizm intuicji związany jest ściśle z całym systemem pamięci, a za jego pośrednictwem także z całym funkcjonowaniem umysłowym, natomiast w sytuacjach braku presji czasu, także z przetwarzaniem świadomym i operacjami analitycznymi, nad którymi osoba sprawuje kontrolę.

Jeśli uznamy, że rację ma M. Gazzaniga (2011: 25) – czołowy współczesny neurobiolog z Uniwersytetu Kalifornijskiego w Santa Barbara, który twierdzi, że „ewolucja naszego mózgu trwa” oraz C.S. Nosal (2020) – polski psycholog kognitywny i intuicjonista, wskazujący na realne zagrożenia dla umysłu związane z zalewem świata wirtualnego i rosnącą rolą symulaków w naszym codziennym życiu, to pytaniem pozostaje, jaką funkcję w tym nowym mózgu/umyśle pełnić będzie intuicja językowa. Drogi rysują się dwie: pierwsza polega na tym, że synergia intuicji i świadomej inteligencji sprawi, iż intuicja będzie ewoluowała w kierunku rozległych, globalnych i bardzo szybkich form transintuicji językowej obejmującej wiele kodów „jednym spojrzeniem/jedną nieświadomą percepcją” lub też czeka nasz mózg/umysł powrót do form praintuicji, gdzie obraz jest ważniejszy i zaczyna wypierać system pojęć. Ta druga droga wcale nie jest nierealna, tym bardziej że procesy ontogenezy i filogenezy nie zawsze nacechowane są tendencjami

wzrastającymi oznaczającymi rozwój, lecz że w oba te procesy wpisane są regresje jako ich immanentne cechy. A może jest jeszcze trzecia droga dla intuicji językowej?

Literatura

- Baddeley A. (2007): *Working memory, thought and action*. Oxford.
- Baddeley A. (2012): *Working memory: Theories, Models, and Controversis*. „Annual Review of Psychology” nr 63, s. 1–29.
- Bajrić S. (2005): *Questions d'intuition*. „Langue française” nr 147(3), s. 7–18.
- Benveniste E. (1966/1991): *Istota znaku językowego*. [W:] *Semiotyka wczoraj i dziś. Wybór tekstów*. Red. J. Pelc. Wrocław, s. 284–288.
- Bergson H. (1907): *Évolution créatrice*. Paris.
- Biedroń A. (2016): *Rola pamięci roboczej w nauce języka obcego i wielojęzyczności*. „Neofilolog” nr 47/2, s. 205–218.
- Chomsky N. (1965/1982): *Zagadnienia teorii składni*. Przekład I. Jakubczak. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Chomsky N. (1968/2006): *Language and mind*. Cambridge.
- Dubois J. (red.) (1982): *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*. Paris.
- Ellis R. (2009): *Implicit and explicit learning, knowledge and instruction*. [W:] *Implicit and explicit knowledge in second language learning, testing and teaching*. Red. R. Ellis, S. Loewen, C. Elder, R. Erlam, J. Philp, H. Reinders. Bristol–Buffalo–Toronto, s. 3–25.
- Ellis R. (2018): *Grammar Teaching for Learning Language*. <http://babylonia.ch/fileadmin/user_upload/documents/2014-2/Ellis.pdf>, dostęp: 22.07.2021.
- Gazzaniga M.S. (2011): *Istota człowieczeństwa. Co sprawia, że jesteśmy wyjątkowymi*. Przekład A. Nowak. Sopot.
- Gigerenzer G. (2007): *Le génie de l'intuition. Intelligence et pouvoirs de l'inconscient*. Przekład M. Garène. Paris.
- Guillaume G. (1973): *Principes de linguistique théorique*. Québec–Paris.
- Hawras-Napierała B., Trempała J. (2002): *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*. Warszawa.
- Jung C.G. (1921/2015): *Typy psychologiczne*. Przekład R. Reszke. Warszawa.
- Kahneman D. (2011): *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*. Przekład P. Szymczak. Poznań.
- Kwapisz-Osadnik K. (2018): *Gustave Guillaume, un cognitiviste à son insu*. „Studia de Stiinta si Cultura”. Vol. 14, nr 4, s. 25–30.
- Lewandowska-Tomaszczyk B. (2010): *Introspekcja i intuicja w uczeniu się kategorii językowych*. [W:] *Interdyscyplinarne studia nad świadomością i przetwarzaniem językowym*. Red. J. Nijakowska. Kraków, s. 41–74.
- Lorenz K. (1977): *Odurotna strona zwierciadła*. Przekład K. Wolicki. Warszawa.
- Lyons J. (1998): *Chomsky*. Przekład B. Stanosz. Warszawa.
- Myers D.G. (2004): *Intuicja. Jej siła i słabość*. Przekład A. Sosenko. Wrocław.
- Nosal C.S. (2008): *Inteligencja i intuicja. Komplementarność w strukturze zdolności umysłowych*. [W:] *Zdrowie i choroba: problemy teorii, diagnozy i praktyki*. Red. J.M. Brzeziński, L. Cierpiałkowska. Sopot–Gdańsk, s. 439–455.
- Nosal C.S. (2010): *Umysł poczuwornie ograniczony. Bariery i kompensacje w poznaniu*. „Studia z kognitywistyki i filozofii umysłu” nr 4, s. 5–25.
- Nosal C.S. (2016): *Kartezjański i bergsonowski typ umysłu*. „Albo albo. Technopol i humanizm” nr 1, s. 9–24.

- Nosal C.S. (2020): *Umysł człowieka w świecie fałszywych proroków*. [W:] *Profile integralności humanistyki i nauk społecznych*. Red. M. Jaworska-Witkowska, G. Piekarski. Toruń, s. 121–138.
- Oxford R. (1990): *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. New York.
- Piegzik W.A. (2020): *Intuicja językowa i jej funkcja oceniająca: na przykładzie języka francuskiego jako obcego*. „Prace Językoznawcze” XXII/1, s. 219–238.
- Piegzik W.A. (2021): *Od intuicji językowej do zachowań intuicyjnych w języku: na przykładzie języka francuskiego jako obcego*. Warszawa.
- Polański K. (red.) (2003): *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław.
- Rada Europy (2003): *Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*. Warszawa.
- Reber A. (1989): *Implicit learning and tacit knowledge*. „Journal of Experimental Psychology: General” nr 118, s. 219–235.
- Rubin J. (1989): *How learner strategies can inform language teaching*. Hong Kong.
- Tesnière L. (1956/1982): *Éléments de syntaxe structurale*. Paris.
- Wilczyńska W. (2002): *Osobista kompetencja komunikacyjna: między postawą a działaniem*. [W:] *Autonomizacja w dydaktyce języków obcych. Doskonalenie się w komunikacji ustnej*. Red. W. Wilczyńska. Poznań, s. 69–84.